

LANG TÜNDE

Római villagazdaságok fürdői a Közép-Duna-vidéki tartományokban*

Roman villa baths at the Middle Danube provinces

A disszertáció témája és célkitűzései

A disszertáció a római villagazdaságok fürdőit tárgyalja a Közép-Duna-vidéki tartományokban. Központjában a villafürdők teljes körű tipológia és kronológia feldolgozása áll, vizsgálva Noricum, Pannonia, Moesia Superior és analógiaként Moesia Inferior tartományokat. A kutatás a Kr.u. 1. századtól a 4. századig vizsgálja a villafürdőket. A disszertációban vizsgált római villafürdők a következő típusokba sorolhatók: soros, tömbös, gyűrűs típus.

A vizsgált tartományokban még nem született egy egységes összefoglalás a villafürdőkről. Noricum tartomány fürdőit Gudrun Wlach dolgozta fel az 1980-as években írott disszertációjában, itt újabban geofizikai kutatásokra hagyatkozhatunk. Pannoniára vonatkozóan 1964-ben B. Thomas Edit monográfiájában tárgyalta a villafürdőket is, és Bíró Mária 1974-ben írt egy cikket a villafürdőkről. A 2010-es években a kutatás Szabó Máté légirégészeti vizsgálataival folytatódott, ám ezekkel kapcsolatban kevés volt a régészeti ásatás, így pontosabb kronológiai meghatározásuk nehéz. Moesia Superior tartományban csak a késő római villagazdaságokra vonatkozóan készült disszertáció, ez azonban kevés információt tartalmaz a villafürdőkről. Moesia Inferior tartomány esetében néhány cikk született a villafürdőkről.

* Témavezető: Dr. Nagy Levente. „A Kárpát-medence és az antik világ népeinek története, kultúrája és kapcsolataik az ókorban” doktori program.

A disszertáció felépítése, módszertana

A dolgozat első fejezete a Bevezetés, amiben a munka célkitűzéseit és módszertanát ismertetem. Az írásban Noricum, Pannonia, Moesia Superior és analógiaként Moesia Inferior tartományok területéről vizsgáltam villafürdőket. Az értekezésem két kötetből áll, az elsőben a szöveg kapott helyet, míg a másodikban a katalógus. Utóbbiban diagram, alaprajzok és képek szerepelnek. A bevezetés után Noricum, Pannonia, Moesia Superior és Moesia Inferior tartományok földrajzi vázlata következik. Az első fejezetben ismertetem még a római fürdők helyiségeit és tipológiáját, analógiákat, villatulajdonosokat és epigráfiai adatokat a római villafürdőkre vonatkozóan. A II. fejezetben tárgyalom a noricum-i épületeket, kitekintve a kutatástörténetre, majd a mai Bajorország és Ausztria területén található maradványokat ismertetem. Ezután következnek azok a noricum-i objektumok, melyek kérdésesek és melyekről kevés ismerettel rendelkezünk. A létesítmények bemutatását követi a noricum-i építmények kutatásának összefoglalása. Ezután az eredmények összefoglalása következik, majd a disszertáció a noricum-i romok tipológiai-kronológiai jellegzetességeivel folytatódik tovább. Ezután a vizsgált noricum-i létesítmények tulajdonosi körének elemzése következik. A III. fejezet a pannoniái lelőhelyekről szól és a noricum-ihoz hasonlóan elemzem őket. A IV. fejezetben a moesia superior-i példákat tárgyalom és az előző két fejezethez hasonlóan elemzem az épületeket. Az V. fejezetben a moesia inferior-i és thraciaiakat mutatom be analógiaként és hasonlóan az előző fejezetekhez, elemzem őket. A következő fejezetekben például a fürdők fűtéséhez használt fafajtákat is ismertetem. A X. fejezetben összegzem a disszertációm eredményeit. A XI. fejezetben pedig követi a bibliográfia.

A disszertáció eredményei

A dolgozatban feldolgozott 137 villafürdő tipológiai és kronológiai elemzése röviden összefoglalva az alábbi eredményeket hozta.

A villafürdők a soros, tömbös, gyűrűs típusba sorolhatók. A tartományokban a leggyakrabban a soros típusú fürdők fordulnak elő. Noricumban a Kr.u. 1–3. század között, Pannoniában a Kr.u. 1–4. század között, Moesia Superiorban a Kr.u. 2–4. század között és Moesia Inferiorban a Kr.u. 1–4. század között építettek villafürdőket. A villa főépületén belül és kívül is találhatóak fürdők. Összefüggés figyelhető meg a villa tulajdonosai és a fürdő mérete és kialakítása között. A kisebb méretű villafürdőtől egészen a 625/630m²-ig terjed a fürdők nagysága.

Noricum tartományból összesen 49 villafürdőt vizsgáltam. Közöttük vannak olyan épületek, amelyekről csak geofizikai kutatásokkal rendelkezünk információval és vannak olyanok, melyek meghatározása bizonytalan.

A villa főépületén kívül 26 esetben helyezkedik el fürdőépület, míg azon belül 6 villafürdő található. 17 épület esetében kérdéses, hogy a villa főépületén kívül vagy belül helyezkedett-e el. A villa főépületén belül elhelyezkedő fürdők építése a Kr.u. 2–3. századra jellemző, de itt már a Kr.u. 1. században is gyakoribb volt, hogy a villák főépületén kívül építettek fürdőket. A villa rusticákhoz tartozó fürdők építése Noricumban a Kr.u. 3. századig tart, ezután már nem építettek újabb fürdőket, hanem a meglévő épületeket használták.

A noricumi villafürdőkre jellemző a soros, tömbös és gyűrűs típus. Van olyan villafürdő, mely több típus jegyeit is magán viseli.

A tipológiát tekintve Gudrun Wlach, Werner Heinz, Raimund Kastler és Stefan Traxler publikációi az irányadóak. Nincs kifejezetten Noricumra jellemző típus, azonban az elrendezésekben vannak helyi sajátosságok.

A villák és a villafürdők Noricumban a Kr.u. 1-3-. század között épültek és a Kr.u. 4. századig használatban voltak. A villafürdők építése a Kr.u. 2. században terjedt el.

Pannoniában összesen 70 villafürdőt vizsgáltam. Ebbe beletartoznak olyan épületek is, melyeket légirégészeti vagy néhány esetben geofizikai kutatással vizsgáltak, és olyan villafürdők is, melyekről kevés információval rendelkezünk és csak a 19. században kutatták őket. Két épület esetében pedig bizonyítható, hogy nem villafürdőként funkcionáltak, ezeket azért vettem be a katalógusba mint nem villafürdőket, mert a korábbi kutatás akként határozta meg őket. A villafürdők közül összesen 33 épület helyezkedett el a villa főépületén kívül, 22 épület azon belül, a többi villafürdő, azaz 14 épület elhelyezkedése pedig nem meghatározható. Pannonia provinciában is kimutatható, hogy a villa főépületén belül elhelyezkedő fürdők inkább a korai időszakban épültek, tehát a Kr.u. 1–2. században voltak jellemzőek. Néhány, a villa főépületén belül elhelyezkedő épület későbbi, tehát a Kr.u. 3. vagy 4. században épült.

Bíró Mária tipológiáját a következőképpen aktualizáltam: az általa I. csoportba sorolt fürdőket a soros csoportba soroltam. A II. és a III. csoportba sorolt fürdőket szintén soros típusúként határoztam meg. A IV. csoportba sorolt fürdőket tömbös típusúként határoztam meg, melyről az alaprajz a mellékletben szerepel.

A mai Szerbia területéről összesen 38–40 fürdő ismert, beleértve a dél-pannoniai területet is, melyekben vannak köz-katonai és magánfürdők is. A tartomány területéről 8 villafürdőt vizsgáltam. A kronológiát tekintve a villafürdők építése a késő római korban volt jellemző. Többségük a Kr.u. 4. században épült, Bace, Čačak és Guberevac-Pruten villafürdői a Kr.u. 3–4. század körül épülhettek. Csak Lisovič villafürdője esetén tételezhető fel, hogy akár a 2. században is épülhetett,

azonban itt sem zárható ki a Kr.u. 3–4. századi datálás. Az is érdekes, hogy csak ez egy fürdő helyezkedett el a villa főépületén belül Moesia Superiorban. Ebben a tartományban is az volt a jellemző, hogy a főépületen belül elhelyezkedő fürdők a korábbi időszakban, vagyis itt a Kr.u. 2. században épülhettek.

A Moesia Superior területén található villafürdők a soros, párhuzamos soros típusba tartoznak. Hat villafürdőt én soroltam a soros típusba, és a további két párhuzamos soros típusú fürdőt szintén a soros típusba soroltam. Moesia Superior területén több késő római villa rustica található, azonban kevésnek ismerjük a villafürdőjét. Nagyságuk a kisebb, egyszerűbb méretűtől a nagy kiterjedésűig terjed. Mediana I esetében palaestrát is feltártak, mely elsősorban a köz- és katonai fürdőkre jellemző. Ez a helyiség is bizonyítja, hogy császári tulajdonban lehetett.

Pannonia és a mai Szerbia északi része a Közép- és az Alsó-Duna-völgyéhez tartozott. Ezekben a tartományokban a Duna és a Száva folyók játszottak fontos szerepet, illetve Moesia Superiorban a Morava és a Vardar. A tartományok Kr.u. 1. századi meghódítása után kialakultak a vidéki települések, a vicusok és a villa rusticák. A Mačva és a Drina völgye jó termőtalajt biztosított mezőgazdasági tevékenység folytatásához. Kusanje villájánál éremkincsleletet találtak, ami III. Gordianustól Carinusig terjed. Bela Crkva településen a villánál ezüst ékszerek, edények és érmek kerültek elő, utóbbiak Nerótól Commodusig tartanak, ezért azt feltételezik, hogy a Kr.u. 2. század közepén épülhetett a villa. Macva területén a legtöbb villa a Kr.u. 3–4. századra datálható.

Moesia Superior fővárosának, a Viminacium környéki villáknak a történetéről keveset tudunk. Viminacium Kr.u. 117-ben kapta meg a municipium és Kr.u. 239-ben a colonia rangot. Viminacium városa körül legiotábor is volt, a villa rusticák a város ennek a közelében helyezkednek el, például Rudine, Livade kod cuprije, Burdelj, Na Kamenju, Stig. 2013-ban Nad Klepeckom területén egy nagy villakomplexumot tártak fel, 80x31,5 métert kutattak belőle és legalább 24 helyiséggel rendelkezett. Ez az eddig ismert legnagyobb villa rustica Viminacium területén.

Singidunum területén 2 villafürdő található, Lisović és Guberevac-Pruten, vagyis Kosmaj. Három villafürdő található Nyugat-Szerbiában: Anina, vagyis Lajkovac, Beljina és Čačak. Dél-Szerbiában pedig Mediana, Zujince és Bace található.

A villafürdők nagysága a kisebb, 99m²-től egészen a nagyobb, 625/630m² kiterjedésű épületig terjed.

Moesia Inferior területén mintegy 30 villa rustica feltárására került sor. Azonban ezekből csak kevésnek kutatták a villafürdőjét. A kutatott példák földrajzilag hegyes és vizekben gazdag területek környékén helyezkednek el. Moesia Inferior és Thracia területén összesen 10 villafürdőt vizsgáltam. A kronológiát tekintve a villafürdők a Kr.u. 1–4. század között épültek. Azonban a villafürdők építése és elterjedése a Kr.u. 2. századra, a Kr.u. 2–3. századra és a Kr.u. 2–4. századra volt jellemző.

A Moesia Inferior területén lévő villafürdők az egyszerűbb soros típusba tartoznak. A villafürdők közül kilenc épületet én soroltam be a soros típusba és a Villa Armira is a soros típusba sorolható, mint ahogy azt korábban meghatározták. Véleményem szerint ezek az épületek az egyszerűbb soros típusba sorolhatók. A villafürdők közül kiemelendő Urovene fürdője, ahol az apodyterium és a frigidarium egy helyiségben álltak, illetve a caldarium, ami a vitruviusi előírásokkal ellentétben északi irányban helyezkedik el.

A fürdők helyiségeinek száma három és hét között mozog. Ezek az épületek egy, kettő vagy három apszissal rendelkeztek.

Hét esetben a fürdő a villa főépületén kívül helyezkedik el és három esetben található a villa főépületén belül. Ebben hasonlóság mutatkozik Pannonia provinciával, mert ugyan ott is nagyobb a villa főépületén kívül elhelyezkedő fürdők aránya, de található a villa főépületén belül is fürdők. Az is elkülöníthető, hogy a villa főépületén belül elhelyezkedő fürdők építése inkább a korai időszakban, vagyis a Kr.u. 1–2. században volt jellemző. A méretekről sajnos nem rendelkezünk információval. A villák három csoportba sorolhatók: az 1. csoportba, melyek nem rendelkeznek főépülettel, 2. csoportba, melyek rendelkeznek főépülettel és a 3. csoportba a nagyobb villakomplexumok sorolhatók. Szófia környékén például fél tucat villa rustica ismert. A villák főépületén kívül elhelyezkedő fürdők közül a Montana II.1 és Montana II.2 a horreumhoz, míg az uroveni az istállóhoz csatlakozik.

A disszertáció az alábbi linken érhető el: <https://pea.lib.pte.hu/handle/pea/44496>